ROMÂNII DIN ELEK (UNGARIA). O COMUNITATE ÎN TRANZIŢIE DINSPRE ARHAIC SPRE MODERN

Elena Rodica COLTA

Comunitatea românească din Elek[1] îşi are propria sa istorie în localitate, mărturie în acest sens stând chiar denumirea românească de Aletea[2], pe care au dat-o aşezării, şi cimitirul ortodox, vechi de aproximativ 150 de ani[3].

Întrebaţi despre trecutul lor, bătrânii povestesc despre cimitire care au existat între sălaşe, dispărute prin mărirea suprafeţelor arabile, care coboară prezenţa lor în zonă spre ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea.

Făcând abstracţie de această „saga" transmisă de comunitate pe cale orală, prezenţa românilor în perimetrul aşezării Elek (Aletea) datează dinainte de atestarea lor oficială[4], fiind iniţial înregistraţi în registrele bisericii catolice, la familiile la care au lucrat[5], or această înscriere a lor este aspectul care ne interesează, fiindcă nu se poate vorbi despre o comunitate etnică în afară de timp şi spaţiu, la fel cum nu se poate vorbi despre un grup etnic izolat făcând abstracţie de majoritatea lingvistică şi culturală căreia îi aparţine.

1. ***Formarea comunităţii româneşti din Elek***

La începutul secolului al XVIII-lea noul proprietar de pământ[6] colonizează localitatea cu germani de condiţie modestă, în mai multe valuri succesive. Recensământul din 1743, publicat de istoricul arădean Gheorghe Ciuhandu, atestă în Elek 56 de familii nemţeşti[7].

Venirea românilor va avea loc în momentul în care germanii aşezaţi în Elek vor avea nevoie de mână de lucru. Până azi tradiţia locală vorbeşte despre o preferinţă a germanilor pentru români, pe care îi apreciau ca buni lucrători şi despre buna înţelegere care a existat între cele două etnii.

Cunoscuţi în epocă sub numele de „cioşi" toţi aceşti români angajaţi de nemţi provin din satele vecine Elekului, majoritar româneşti: Grăniceri, Şiclău, Brădet, Şimand, care astăzi aparţin României[8].

Social, cei veniţi au fost o categorie extrem de săracă. Fără avere personală, locuind la sălaşe, au trăit la început doar din ceea ce au primit de la stăpân pentru munca lor.

Distanţa mare dintre aceste gospodării risipite în pustă face ca multă vreme grupul să trăiască dispersat şi parţial izolat.

Adunarea majorităţii membrilor se făcea la sărbătorile religioase mari şi la unele evenimente importante din viaţa grupului: căsătorii, botezuri şi înmormântări.

Întâlniea avea loc în unul din cele două puncte încărcate de sacralitate pentru grup, biserica şi cimitirul sau în locurile închiriate pentru „joc", anunţate dinainte.

Cum românii nu aveau biserică ortodoxă fiind afiliaţi Parohiei ortodoxe române din Grăniceri, membrii comunităţii se deplasau la biserica din acestă localitate iar după 1918, când Grăniceriul rămâne pe teritoriul românesc, la cea din Chitichaz, slujba

https://biblioteca-digitala.ro

religioasă fiind un prilej de cunoaştere şi de întâlnire pentru tineri, soldată cu numeroase căsătorii.

Legătura dintre sălaşe funcţiona permanent. Când era vorba de nunţi veneau să invite feciori aleşi anume, „pălăscarii", iar pentru alte evenimente se trimitea vorbă prin drumeţii care aveau „cale" pe acolo.

Exista o solidaritate de grup şi la muncă, rudele sau vecinii ajutându-se între ei prin sistemul de „clăci".

Pe măsură ce comunitatea românească se stratifica, la rândul ei, ca avere, cei cu posibilităţi materiale încep să se mute de la sălaşe în comună trecând de la tipul de locuire dispersată la o locuire compactă de cartier, cu vecinătăţi de case şi de străzi.

În această structură etnică compactă, dispusă în două microcartiere compact româneşti, Betyárváros şi Ujtélep, primul în partea dinspre Lőkősháza şi al doilea înspre Chitighaz, trăiesc şi azi.

2. ***Zestrea culturală şi factorii care au produs eroziuni.***

Aparţinând cultural unei civilizaţii ţărăneşti de tip oral viaţa materială şi spirituală a acestei comunităţi s-a desfăşurat, vreme de aproape o sută de ani, netulburată de convieţuirea cu alte etnii.

Sistemul ancestral de valori a rămas şi el, în tot acest timp nealterat, după cum a fost transmis din bătrâni.

La această conservare ca entitate distinctă a grupului a contribuit, fără îndoială, şi religia ortodoxă, la fel cum bilingvismul i-a ajutat să se integreze social printre celelalte naţionalităţi.

Cercetările etnologice efectuate în iulie 1997, în cadrul taberei multiculturale, interetnice organizată la Elek de Karácsony János Honismereti Egyesület din Békéscsaba (Ungaria) au avut ca obiectiv pentru partea românească înregistrarea modificărilor intervenite în tradiţiile grupului, în urma eroziunilor care s-au produs în vechiul sistem de valori.

Cum se ştie, trecerea ţărilor din estul Europei în sfera de influenţă rusească şi adoptarea de către aceste ţări a unor regimuri politice de tip comunist a afectat profund populaţiile ţărilor respective.

Schimbări radicale va suferi şi Ungaria după 1945, iar efectul acestora se va simţi şi în localitatea Elek, unde vor avea loc devastatorare mişcări de populaţie.

Deportarea tineretului german la muncă în Rusia, plecarea unui număr de etnici germani în Germania, repatrierea unei părţi din slovaci şi colonizarea caselor rămase pustii cu „telepeşi" maghiari modifică compoziţia etnică a localităţii.

Procentajul actual ilustrează elocvent rezultatul acestor schimbări de populaţie produse în urmă cu cincizeci de ani, efectele fiind pe durată lungă de timp: românii, care au rămas pe loc, însă nu au mai avut contacte cu marea masă românească fiind obligaţi să renunţe la endogamie 26%, germanii 22%, slovacii 6%, maghiari aşezaţi în 1945 40%, ţigani cu un procent nesemnificativ.[9]

În plan cultural, în urma acestor schimbări s-au stabilit noi „vecinătăţi". Modelul german, care funcţionase în trecut va fi schimbat cu tradiţiile culturii maghiare majoritare.

https://biblioteca-digitala.ro

Noua convieţuire culturală va influenţa comunitatea românească efectul fiind din nou pe durată lungă de timp (împrumutul unor obiceiuri şi tradiţii, preluarea unor sărbători etc.).

Decisive, însă, în schimbarea modului de viaţă tradiţional au fost schimbările de sistem impuse de regimul comunist.

Desfiinţarea proprietăţii private, cooperativizarea agriculturii, care a introdus un nou mod de muncă, pentru un nou proprietar (statul), programul de industrializare, care a declanşat, prin oferta de muncă un exod dinspre sat spre oraş, cu dezrădăcinările pe care le-a implicat mutarea, urmate în plan spiritual de impunerea ideologiei comuniste, în esenţă ateistă, au sfârşit prin a clinti toate comunităţile rurale din conservatorismul lor ancestral, determinând un glisaj lent spre un alt model de civilizaţie şi cultură, de tip urban, cu un alt sistem de valori.

Ca urmare, în ultimii cincizeci de ani procesul de alterare şi pierdere a unor tradiţii se va accelera la toate civilizaţiile ţărăneşti indiferent de etnie.

Viaţa în Elek cunoaşte şi ea unele modificări. Se deschid două fabrici, localitatea se canalizează pentru ca, în final, să fie declarată oraş.

2.1 Pierderi, alterări, schimbări suferite de tradiţiile româneşti.

Cel mai afectat de aceste schimbări a fost costumul, care mai suferise în timp unele influenţe şi preluări din portul altor grupuri etnice alături de care au trăit românii.

Costumul tradiţional lucrat din pânză ţesută în casă a fost înlocuit iniţial cu îmbrăcămintea confecţionată din materiale de fabrică: flocon, crepdeşin, satin, carton, pănură de stoc, etc.

Pe lângă materialul din care s-au făcut, au fost înlocuite şi unele piese de vestimentaţie. În locul „gacilor" încep să se poarte, după model german, „nădragi".

Alte piese din costumul tradiţional sunt scoase complet din uz. Un exemplu este salba cu bani de argint din portul femeiesc care dispare din port.

Apar în schimb piese noi, cum au fost la femei „ştrimfi, budigăi, ciuracul sau căbatul jumătate de pliş".

Încălţămintea se schimba şi ea, evoluând de la opinca cusută în casă (cu talpa din carâmb de cismă), la bărbaţi, spre „bocance şi cizme nemţeşti" iar la femei spre „şlapi dă lag, topanci jumătate cu fizele, ţâpele cu tiotori şi cu golumburi sau topanci".

Fenomenul nu este propriu numai comunităţii româneşti din Elek. Cam în acelaşi timp el va apărea şi în comunele din Câmpia Aradului aflate în vecinătatea oraşului şi în care trăiau, alături de români, germani, slovaci sau maghiari.

Noua îmbrăcăminte va fi în Elek atât de bine asimilată tradiţiei încât fiind întrebaţi despre „hainele bătrâneşti" cei chestionaţi descriu invariabil această garderobă, de dată mai recentă (diferită de modelul de haină tradiţională cu care au venit la finele veacului al XVIII-lea) dar care, din punctul lor de vedere, defineşte civilizaţia ţărănească de odinioară, faţă de portul orăşenesc cu care se îmbracă azi.

La înlocuirea costumului original a contribuit, pe lângă prestigiul hainei nemţeşti care s-a impus în lumea satului ca un model de eleganţă, şi înţelegerile de plată care existau între stăpâni şi angajaţii lor.

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit acestei înţelegeri, „cioşii" primeau, în fiecare an pentru munca lor, pe lângă bani şi produse agricole şi câte un rând de haine (chimeşe, gace, pantaloni, miţală, bocance), confecţionate din material de fabrică, cu care se obişnuiesc.

Totuşi, elementele din portul tradiţional care au fost considerate de grup necesare în desfăşurarea vechilor ceremonialuri s-au transmis nealterate până azi.

Un exemplu în acest sens sunt pălăriile chemătorilor la nuntă, împodobite cu oglinzi, fir de argint şi panglici, după cum de făcea în trecut.

Cercetarea întreprinsă a dezvăluit şi o modificare a locuinţei.

De la gospodăria ţărănească românească tradiţională au rămas neschimbate doar curţile şi anexele.

Forma, materialele şi tehnicile tradiţionale de construcţie au fost înlocuite cu altele noi.

Vechea compartimentare a spaţiului de locuit a dispărut şi ea sau a fost modificată.

Interiorul este şi el alterat prin amestecul de mobilier tradiţional („alomariu", „şifon", „laviţă") cu mobila produsă în anii 1960-1970.

Această trecere dinspre arhaic spre modern a mers la generaţiile mai tinere până la înlocuirea casei „bătrâneşti" cu „vila".

Ocupaţiile şi modul de muncă tradiţional s-au schimbat şi ele. Din foşti angajaţi ce lucrau pământurile nemţilor ei au devenit mici meşteşugari sau muncitori. Cei care au rămas să lucreze pământul în Cooperativă până la pensionare au utilizat unelte moderne şi au fost îndrumaţi de ingineri.

Exemplele sunt numeroase şi ele acoperă întreaga sferă a culturii materiale, prima afectată de glisajul comunităţii dinspre arhaic spre modern.

2.2 Supravieţuirile de tradiţie

Sondajul culturii spirituale a dovedit faţă de schimbările în cultura materială, un anumit conservatorism de grup, care ne permite să discutăm despre „supravieţuiri" importante ale fondului de tradiţii ancestral.

Necesitatea supravieţuirii etnice a românilor din Elek, care s-au trezit izolaţi după primul război mondial de marea masă românească printr-o frontieră ce trecea chiar prin hotarul comunei lor, a obligat comunitatea la stocarea zestrei culturale a neamului în memoria colectivă, a cărui depozitar era generaţia în vârstă, martoră.

Aceste amintiri privind vechile tradiţii, din momentul în care modul de viaţă orăşenesc nu a mai permis o practicare a lor în forma iniţială de ceremonial cu valoare iniţiatică, a început să fie transmis prin cuvânt, în limba maternă, sub formă de poveste.

Amintirile şi poveştile bătrânilor de azi nu sunt altceva decât o reconstituire nostalgică a vieţii de demult.

Înmormântările de odinioară, cu prapori şi ripizi, cu copii îmbrăcaţi diaconi şi cu opririle rituale la colţ de stradă, învăluite într-o aură de poveste contrastează cu înmormântările de azi, adeseori fără preot, înlocuit de un „tarşo" (tovarăş) şi fără priveghi, cu depunerea mortului la „frigo" (camera frigorifică), pierderile valorice, în ciuda modernizărilor fiind evidente.

https://biblioteca-digitala.ro

Un asemenea obicei este cel al „Colindatului cu turca" pe care românii din Elek îl prezintă de Crăciun.

Spectacolul reface pe scenă vechiul ceremonial al colindatului care în trecut se desfășura la casa celui colindat, reprezentând o secvență din Sărbătorile Crăciunului.

Începutul acestor sărbători a supraviețuit și el, desfășurându-se, an de an, în curtea gospodarilor când are loc „Tăierea porcului".

Ea are loc, conform tradiției în preajma zilei de Ignat, cu puțin înainte de Crăciun.

Ritualul tăierii animalului se desfășoară după vechiul scenariu, cu prinderea porcului, înjunghierea, pârlirea cadavrului, strângerea sângelui și pregătirea unor alimente rituale.[10]

Al doilea ritual colectiv legat de sărbătorile Crăciunului pe care l-am găsit conservat sub formă de spectacol respectă scenariul ancestral. Oamenii știu ce trebuie să zică și să facă cu atât mai mult cu cât sunt trecuți de 50 de ani.

La fel ca odinioară când ajungeau la ușa gazdei ei încep prin a vesti Nașterea Domnului și Marea sărbătoare a Crăciunului:

„Bună seara lui Crăciun
Am venit să vă vestim
Despre Nașterea lui Cristos
Primiți-ne?"

Când colindatul se face cu turca, este rostită o altă variantă, conținutul fiind în esență același:

„Sara bună gazda cășii
Noi cu turca am venit
Să vă facem pomenire
La a lui Cristos venire
Lăsa-ni-ț?"

Ceata de bărbați, având printre ei un conducător și o mască de animal, înlocuiesc, de nevoie, în absența tinerilor care n-au mai putut fi angrenați, vechea ceată de feciori, prezentă în toate provinciile românești.

Ei poartă, conform tradiției, semne distincte la căciulă prin care să fie recunoscuți.

Turca care îi însoțește este foarte asemănătoare cu cea atestată în diferite localități din Câmpia Aradului.

Constructorul măștii utilizate acum, Szabo Peter (Săbău Petru) n-a văzut însă modelul în România ci a pornit de la cel cu care, fecior fiind, a umblat la colindat în perioada interbelică, adică de la tradiția locală. Din acest punct de vedere putem să o considerăm o variantă proprie aletenilor.

Ceremonialul colindatului cu turca, așa cum este el cunoscut în Elek, păstrează toate secvențele incluse în tradiția satelor românești din vecini: intrarea cu rostirea textului ritual de vestire a Crăciunului, cântatul colinzilor, dansul cu găzdărița cășii, dansul turcii, alte dansuri, dacă sunt fete la casă, cinstirea colindătorilor cu băutură și mâncare, plecarea rituală „cu muzică", după ce s-au făcut urările tradiționale.

https://biblioteca-digitala.ro

În repertoriul de colinzi a românilor din Elek am identificat alături de piese cu conţinut creştin cu circulaţie mare în provinciile româneşti („Trei păstori", „O ce veste minunată") două colinzi mai vechi. Una intitulată „Colo sus pe lângă lună" se înscrie în ciclul tematic al „Maicii Domnului cu pruncul"[11] iar a doua, „Pe răzor de vie" reprezintă o variantă locală a Mioriţei.[12]

Întrebate, bătrânele satului de odinioară, acum „orăşence", îşi amintesc de copilăria lor în care, în anii secetoşi se îmbrăcau în frunze şi mergeau pe stradă cântând pentru a fi stropite cu apă ca să plouă.

Numite ca şi în Banat „Dodoloaie"[13] ele interpretau rolul Paparudelor din alte provincii româneşti.

Dacă mai amintim ceremonialul de nuntă, cu staroste („gudă") şi cu chemători („pălăscari"), cu textele şi gesturile rituale, perfect reconstituite de memoria celor chestionaţi, avem o imagine mai exactă a acestor „conservări".

În loc de concluzii, prognoze.

Acest tezaur bine conservat în memoria celor în vârstă este încă invariabil şi necesită chiar o inventariere de specialitate (operaţie începută de Muzeul Erkel din Gyula) fiindcă prognozele nu sunt încurajatoare pentru comunitate.

Ajunsă în această fază de „amintiri" supravieţuirea vechilor datini devine temporară.

Deja pentru generaţiile de mijloc valoarea acestor depozite de memorie începe să-şi piardă semnificaţia, la fel cum multe din gesturile rituale văzute, nu mai au înţelesul magic iniţial.

Fenomenul nu este singular şi nu priveşte numai comunitatea românească din Elek. El se înscrie într-un proces mult mai larg de omogenizare a zonelor etnografice, prin care trece şi România.[14]

Efectul acestor omogenizări este însă diferit pentru grupurile majoritare şi pentru cele minoritare, dovedindu-se pentru comunităţile mici şi izolate fatal.

Din această perspectivă, mica comunitate românească din Elek, care a supravieţuit prin tradiţii un secol şi jumătate într-o majoritate de altă cultură, este condamnată, prin uitările şi devalorizările care vor veni, odată cu renunţarea la limba maternă, tot mai evidentă la copii, la pierderea propriei identităţi.

NOTE

1. Comunitatea românească din Elek numără azi în jur de 1500 de membri (26% dintr-o populaţie de 6000 locuitori)
2. Rapojko Tibor, *Elek története*, Gyula, 1996, p.13. Istoricul maghiar local consideră etimologia cuvântului Aletea ca provenind de la grecescul Alexios. Un cuvânt asemănător ca etimologie este latinul „aletes" – adevărat.
3. Apariţia cimitirului coincide cu mutarea primilor români în case în localitate. Pe unele cruci inscripţiile nu se mai pot citi.
4. Fenyes Elek, *Magyarorszag Geographiai Szótára*, I-II, Pest, 1851.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Informaţie furnizată de muzeografa Csabai Lászloné, care a cercetat arhiva parohiei catolice în Tabăra etnografică din anul 1995. Material în curs de prelucrare.
6. Johann Georg von Harruckern.
7. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, Arad, 1940, Anexe, p.122-124.
8. Idem, p.242.
9. Procentajul luat după Emilia Martin, *Îmbrăcămintea românilor din Aletea*, în *Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria*, Budapesta, 10/1995, p.25.
10. Ion Ghinoiu, *Glasul zeilor*, în Datini, Bucureşti, 1-2/1997, p.6.
11. Dan Octavian Cepraga, *Graiurile Domnului. Colinda creştină tradiţională*, Cluj-Napoca, 1995, p.160-168.
12. Eva Kozma Frătean, *Repertoriul muzical al românilor din Chitighaz*, în *Din tradiţiile populare ale românilor din Ungaria*, 1995, nr.10, p.65. Pentru comparaţie este reprodusă şi colinda din Elek.
13. J.F.Frazer, *Creanga de aur*, Bucureşti, vol I, p.225-226.
14. Marianne Meslin, *Aspecte metodologice ale etnologiei europene*, în *Anuarul arhivei de folclor*, XII-XIV (1991-1993), Cluj-Napoca, 1993, p.20

LISTA INFORMATORILOR

Gall György (Galea Gheorghe) – 65 ani
Szabo Peter (Sabău Petru) – 62 ani
Zsurka Peter (Jurca Petru) – 63 ani
Turla Flora (Turlea Florica) – 69 ani
Gémes Jóysefné născ. Tătar Maria – 71 ani
Nisztor Anna – 69 ani
Eva Krizsan (Eva Crişan) – 72 ani
Krijan Szofia (Crişan Sofia) – 69 ani
Kosztin Tivadarné (Costin Maria soţia lui Teodor) – 72 ani.

ROMANIANS FROM ELEK (HUNGARY) – A COMMUNITY IN TRANSITION FROM ARCHAIC TO MODERN TIMES

This paper presents the result of the author's research performed in 1997 within the framework of a multicultural, interethnic study camp organized in Elek by Karacsonyi Janos. The objective of the research was the identifications of the alterations occured in the traditions of communities as a result of erosions that happened within the traditional system of cultural values due to economic, social and political changes in Eastern Europe after World War II. In Ms. Elena R.Colta's opinion, the material culture, mainly the costume, architecture and home furnishing as well as the occupational system, have undergone deep changes, while the spiritual culture (the family rituals and

https://biblioteca-digitala.ro

the cyclic rituals performed over the year) have been preserved, even if over the years some of them are only memories.

The author suggest that there should be performed an inventory of all cultural elements preserved in the local people's memories, as well as of those still practiced today, so that this particular community „that succeded in surviving through its traditions for more than a century and a half in the middle of an ethnic majority of a different culture" wouldn't be condemned to parish, as a consequence of „changes and devalorisation that would came along with the abandon of its mother language, a phenomenon encountered more and more often by children".

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Casă veche românească

Fig. 2. Anexă gospodărească.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Interior de bucătărie în casă românească din Elek azi (1997).

Fig. 4. Mărioara Tătar și Eva Crișan două românce din Elek.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Turca din Elek – Constructorul Sabău Petru.

Fig. 6. Pălasca folosită de chemătorii la nuntă.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. Cimitirul românesc din Elek (Ungaria).

https://biblioteca-digitala.ro